

**СТАНОВЛЕННЯ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО
СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ**
**FORMATION AND DEVELOPMENT TREND OF SOCIAL SECURITY IN
UKRAINE**

КИСЕЛЬОВА О.І.,

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри АГПФЕБ
(Сумського державного університету)

Андрійченко Н.С.,
студентка курсу юридичного факультету
(Сумського державного університету)

УДК 35.075.5:364.013(477)

Стаття присвячена дослідженню соціального страхування як провідної організаційно-правової форми соціального забезпечення, тенденцій становлення та розвитку системи соціального страхування, проведено розмежування соціального страхування (обов'язкової та добровільної форми) від особистого цивільного страхування, визначено критерії для встановлення обов'язкової та добровільної форми соціального страхування запропоновано нові напрямки щодо вдосконалення розвитку соціального страхування в Україні.

Ключові слова: соціальне страхування, страховий стаж, соціальні ризики, страховик, застрахований, страхувальник, страховий внесок, право на соціальне страхування.

Статья посвящена исследованию социального страхования как ведущей организационно-правовой формы социального обеспечения, тенденций становления и развития системы социального страхования, проведено

разграничение социального страхования (обязательной и добровольной формы) от личного гражданского страхования, определены критерии для установления обязательной и добровольной формы социального страхования, также предложены новые направления по совершенствованию развития социального страхования в Украине.

Ключевые слова: социальное страхование, страховой стаж, социальные риски, страховщик, застрахованный, страхователь, страховой взнос, право на социальное страхование.

The article investigates the social security as a major organizational and legal forms of social security, the formation and development trends of the social insurance system, held the distinction of social insurance (mandatory and voluntary forms) from personal civil security, the criteria for the establishment of mandatory and voluntary forms of social insurance, as proposed new avenues for improving the development of social insurance in Ukraine.

Keywords: social insurance, the insurance period, social risks, the insurer, the insured, policyholder, premium, the right to social security.

Вступ. Конституція України, прийнята парламентом у червні 1996 року, закріпила право громадян на соціальне забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення[1].

При цьому перехід України до ринкової економіки вимагає вже не просто матеріального забезпечення громадян у разі настання соціальних ризиків, а формування системи соціального захисту, яка б гарантувала гідний рівень життя, соціальну адаптацію до суспільно-економічних перетворень, захист від соціальних ризиків, а також реалізацію всіх інших гарантій у сфері соціального забезпечення. Такий захист людини від соціальних ризиків в залежності від їх

видів, в умовах розвитку нашої економіки, найбільш доцільний та ефективний в рамках окремих видів соціального страхування, яке є найбільшою складовою системи соціального захисту в нашій державі.

Враховуючи вищевикладене питання становлення, організації та реформування соціального страхування є особливо актуальними напрямками наукового дослідження.

Серед існуючого наукового доробку варто виділити дослідження таких науковців як А.В.Базиліук, О.В.Боков, І.О.Гуменюк, С.О.Кропельницька, Б.В.Надточій, П.Д.Пилипенко, Т.В. Солоджук, В.В.Собченко, І.С. Ярошенко та інші.

Поставка завдання. Метою статті є дослідження особливостей розвитку, організації та реформування соціального страхування в Україні.

Результати дослідження. Аналізуючи наукову літературу можна зробити висновок, що, на сьогодні серед науковців не існує одностайного підходу до визначення поняття соціального страхування. Зокрема, Б.В.Надточій визначає соціальне страхування як соціальну систему, що ставить за мету створення загальнонаціональної організації взаємодопомоги обов'язкового характеру, яка зможе діяти з найвищою ефективністю лише у тому разі, якщо вона буде всеохопною як з точки зору охоплення нею населення, так і з точки зору покриття ризиків [2].

С.О.Кропельницька, Т.В.Солоджук визначають соціальне страхування вже не як соціальну систему, а просто як систему заходів щодо матеріального забезпечення населення в старості, на випадок захворювання чи втрати працездатності в працездатному віці, на випадок безробіття, підтримки материнства й дитинства, охорони здоров'я громадян, при виході на пенсію [3].

Враховуючи вище викладені підходи до визначення поняття соціального страхування, важко недооцінити його значення у суспільстві, оскільки соціальне страхування вирішує ряд важливих завдань:

- формує грошові фонди, з яких покриваються витрати, пов'язані з утриманням непрацездатних чи осіб, що не беруть участь у трудовому процесі;

- забезпечує необхідну кількість та структуру трудових ресурсів, а також їхній розподіл відповідно до об'єктивних потреб розвитку суспільства;
- скорочує розрив у рівні матеріального забезпечення непрацюючих і працюючих членів суспільства;
- домагається вирівнювання життєвого рівня різних соціальних груп населення, не зайнятих в трудовому процесі[4].

Для кращого розуміння ідеї соціального страхування доцільно розглянути виникнення соціального страхування в Європі та його розвиток на території України.

В Європі найбільший вплив на розвиток системи соціального страхування зробив канцлер Німеччини Отто фон Бісмарк, який в 1883 - 1889 роках чи не вперше в світі в законодавчому порядку запровадив систему соціального страхування: закон про страхування на випадок хвороби (1883), закон про страхування від нещасних випадків на виробництві (1884), закон про страхування на випадок старості та інвалідності (1889) [5].

О.В. Боков, зазначає, що використовуючи зарубіжний досвід, Росія та Україна вже в роки створення моделі Бісмарка мали значний національний досвід соціального страхування і йшли власним шляхом його розвитку.

Скасування кріпацтва в Російській імперії та подальші реформи надали поштовх бурхливому розвитку економіки у другій половині XIX ст. У цей період одним із найважливіших індустріальних районів стає Україна. Загальна кількість фабрик та заводів в українських губерніях протягом 1860-1890-х рр. збільшилась із двох до восьми тисяч. Відповідно такими ж темпами відбувалося й зростання чисельності промислових робітників. Наприкінці XIX ст. ця соціальна верства в Україні нараховувала близько 300 тис. людей.

Швидке зростання кількості робітників та його страйкова боротьба призвели до виникнення низки проблем пов'язаних між собою, які був змушений вирішувати уряд. Серед цих проблем не на останньому місці стояло і соціальне страхування працівників.

Початком розвитку соціального страхування в Російській імперії вважають закон «Про обов'язковий заклад допоміжного товариства на казенних гірничих заводах» (1861 р.). Згідно із вказаним законом членами товариства могли бути працівники, внески яких обсягом 2-3% акумулювалися у страховій касі. Страховий фонд також формувався із внесків роботодавців в обсягах, пропорційних сумам, поповнюваним працівниками[6].

Із кінця 80-х рр. XIX ст. соціальне страхування поширюється на Південну Україну. Зокрема, на підприємствах Одеси розпочалося добровільне страхування працівників у приватних загальнострахових товариствах від ризиків здоров'ю через нещасні випадки на виробництві. Для середніх підприємств така форма страхування була найприйнятнішою в економічному плані. Відшкодування втрат здоров'ю внаслідок травми чи професійного захворювання, було вигідніше виплачувати через систему добровільного комерційного страхування, ніж витратити власні кошти. На малих і великих підприємствах приватне страхування не набуло помітного масштабу: на перших – через дефіцит фінансових ресурсів, на другий – навпаки, перевага надавалася компенсаційним виплатам за рахунок підприємства.

У зв'язку з економічною невідповідністю приватної форми страхування її функціональна роль перейшла до нових форм, організованих на основі власного добровільного взаємного страхування, а не на комерційній основі. У 1889 р. утворилося «Одеське товариство взаємного страхування фабрикантів і ремісників від нещасного випадку з їхніми робітниками і службовцями». Усі страхові надходження підприємці витрачали на потреби застрахованих. Приблизно 80% коштів спрямовувалося на страхові виплати, а решта на лікування й медичну експертизу щодо непрацездатності застрахованих від професійних ризиків [7].

У 1903 р. було прийнято закон «Про відповідальність підприємців за нещасні випадки з працівниками», який започаткував страхування працівників на випадок травм і захворювань.

Ранні форми соціального страхування працівників часто розвивалися з ініціативи роботодавців, які прагнули уникнути відповідальності в разі судового розгляду справи після нещасного випадку, поранення чи смерті людей на робочому місці. Однак в цей період системою соціального страхування ще не було охоплено інші види страхових ризиків. Крім того, соціальне страхування від нещасних випадків та на випадок хвороби ще не поширювалось на численні галузі економіки – залізничний чи морський транспорт, будівництво, сільське господарство тощо. Разом із тим прогресивним моментом прийнятих законодавчих актів було те, що вони замінили індивідуальну відповідальність підприємств за заподіяну шкоду тобто цивільно-правову форму відповідальності на принцип соціального страхування [6].

Наступною віхою історичного розвитку соціального страхування на території України стала поява обов'язкового соціального страхування. Так, страховим законодавством Російської імперії прийнятим у 1912 р. і доповненим у 1917 р., передбачалося обов'язкове страхування на випадок хвороби, пологів і трудового каліцтва, яке здійснювалося лікарняними касами, що займалися питаннями страхування по хворобі і пологам, та товариствами страховок, що здійснювали страхування по трудових каліцтвах.

Дещо пізніше було прийнято низку актів, які встановлювали окремі види соціального страхування працівників і службовців. Зокрема, 11 грудня 1917 р. вперше у світі приймається Положення про страхування на випадок безробіття, яке розповсюджувалося на всіх робітників і службовців, за виключення осіб, заробіток яких перевищував тримісячний середній заробіток у даній місцевості, а 15 листопада 1921 р. підписується Декрет Ради народних комісаріатів «Про соціальне страхування осіб, зайнятих найманою працею».

Підписання вище вказаного декрету було зумовлено тим, що у період нової економічної політики (НЕП) підприємства було переведено на госпрозрахунок і допускалось існування малих приватних підприємств. У зв'язку з цим система соціального забезпечення всіх трудящих не могла

повністю справитися зі своїми завданнями тільки за рахунок державного бюджету. Поставали нові завдання щодо покращення матеріального становища робочого класу, яким більш відповідало не соціальне забезпечення всіх за рахунок держави, а соціальне страхування працівників за трудовим договором.

Підсумовуючи особливості становлення соціального страхування в радянський період слід відмітити, що соціальне страхування як важлива складова системи соціального забезпечення, передбачало, що всі підприємства та установи в обов'язковому порядку сплачували за робітників і службовців, що у них працювали, страхові внески, тобто мало місце обов'язкове соціальне страхування[8].

На сьогодні, соціальне страхування є організаційно-правовою формою соціального забезпечення, що підтверджується не лише національними нормативно-правовими актами, а й міжнародними. Зокрема, Конвенція Міжнародної організації праці «Про мінімальні норми соціального забезпечення» № 102 від 28.06.1952 р. говорить про можливість закріплення права на забезпечення у формі страхування [9].

На відміну від інших організаційно-правових форм соціальне страхування передбачає попередню участь осіб у формуванні та управлінні коштами соціального забезпечення. При цьому головними рисами, що визначають особливість соціального страхування є умова про неможливість існування інших систем, що встановлюють підвищений рівень соціального забезпечення за однакових програм страхування та наявність превентивного аспекту соціального захисту. Саме ці ознаки стали вагомими чинниками розвитку системи соціального страхування та появи його форм.

Багаторічний досвід держав із соціально орієнтованою економікою свідчить про широке використання двох форм соціального страхування: обов'язкової та добровільної.

Обов'язкова форма соціального страхування, за ознакою розповсюдження є переважною і більш відомою як загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Вона запроваджується державою з метою забезпечення

соціальних гарантій та соціальних інтересів всіх суб'єктів суспільства. Єдність інтересів зумовлює принцип солідарності. Об'єктивність, значимість та повсякденність соціальних ризиків ставить перед державою завдання: організувати та законодавчо закріпити обов'язкову участь певних суб'єктів у системі соціального страхування. В залежності від тяжкості наслідків соціального ризику, ступеню вірогідності його настання, законодавець визначає коло осіб, які в обов'язковому порядку підлягають соціальному страхуванню для кожного виду. Традиційно, воно поширюється на найманих працівників, які складають більшість населення, основним доходом яких є заробітна плата. Обов'язковість участі контролюється державою, закріплюється в законі та не залежить від волі застрахованих [10].

Підсумовуючи вказане можна навести визначення Ярошенко І.С., яка розуміє загальнообов'язкове державне соціальне страхування як діяльність держави, працівників і роботодавців щодо реалізації системи державних правових гарантій, яка передбачає надання матеріального забезпечення та соціальних послуг застрахованим особам у разі настання страхового випадку, за рахунок коштів, що акумулюються у спеціальних фондах і формуються шляхом солідарної сплати страхових внесків роботодавцями та працівниками, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законодавством України [11].

У колі вітчизняних науковців існує думка про те, що соціальне страхування має тільки обов'язкову форму, оскільки закріплені Концепцією соціального забезпечення населення України (1993 р.) заходи щодо розробки і прийняття законодавчого акту про добровільне соціальне страхування, до сьогодні не реалізовані навіть частково [12]. При цьому є інша думка, що добровільне соціальне страхування реалізується шляхом добровільної участі осіб у загальнообов'язковому соціальному страхуванні.

Так, проаналізувавши ст. 10 Закону України «Про збір та облік єдиного соціального внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 08.08.2010 р. можна визначити наступний перелік осіб, які можуть брати

добровільну участь у загальнообов'язковому державному соціальному страхуванні:

- фізичні особи - підприємці, в тому числі ті, які обрали спрощену систему оподаткування, та члени їх сімей, що беруть участь у провадженні ними підприємницької діяльності (далі - фізичні особи - підприємці);

- особи, які забезпечують себе роботою самостійно - займаються незалежною професійною діяльністю, а саме науковою, літературною, артистичною, художньою, освітньою або викладацькою, а також медичною, юридичною практикою, в тому числі адвокатською, нотаріальною діяльністю, або особи, які провадять релігійну діяльність, іншу подібну діяльність та отримують дохід безпосередньо від цієї діяльності.

Зазначені особи можуть добровільно сплачувати єдині соціальні внески на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами зумовленими похованням, та/або від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності.

- члени фермерського господарства, особистого селянського господарства
- на загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням, від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності та пенсійне страхування;

- громадяни України, які працюють за межами України - на загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням та пенсійне страхування[13]..

Враховуючи вище викладене невирішеним залишається лише питання чи є така добровільна участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування добровільною формою соціального страхування.

Добровільне страхування на відміну від обов'язкового здійснюється за волевиявленням особи, тобто основним критерієм їх розмежування є залежність виникнення страхування від волі людини. Відповідно до ст. 10 Закону України «Про збір та облік єдиного соціального внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 08.07.2010 р. особи, які виявили бажання в добровільному порядку бути учасником загальнообов'язкового державного соціального страхування подають до органу доходів і зборів за місцем проживання відповідну заяву. Після перевірки заяви про добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування між органом доходів і зборів та особою, яка подала заяву в строк не пізніше ніж 30 календарних днів з дня отримання заяви укладається відповідний договір [13].

Після підписання передбаченого законом договору про добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування добровільний учасник вважається застрахованим і набуває прав та обов'язків осіб, які є застрахованими за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням.

Таким чином, аналізуючи законодавство України можна виділити лише дві відмінності між обов'язковою формою страхування і так званою добровільною – воля особи щодо участі у соціальному страхування та підстави набуття статусу застрахованої особи. Цікавим також є те, що особа, яка підлягає загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню та особа, яка бере в ньому участь в добровільному порядку врешті-решт мають однаковий правовий статус і на них поширюють свою дію правові норми одного нормативно-правового акту. Звичайно, цих відмінностей недостатньо для того, щоб визнати добровільну участь у загальнообов'язковому державному соціальному страхуванні добровільною формою страхування, яка існує поряд з обов'язковою.

На сьогодні, створення сприятливих умов для розвитку добровільного страхування, в тому числі на комерційних засадах є одним із важливих напрямків реформування системи соціального страхування.

При цьому Концепцією соціального забезпечення населення України від 21.12.1993 р. передбачається, що соціальне страхування незалежно від сфери його застосування повинно спиратися на такі загальні принципи:

1) добровільність страхування для осіб, які підлягають обов'язковому соціальному страхуванню;

2) забезпечення для осіб, зайнятих підприємницькою, а також творчою діяльністю, фермерів, членів кооперативів права вибору щодо участі в обов'язковому і добровільному чи лише у добровільному страхуванні[12].

Отже, добровільне соціальне страхування може бути як основною так і додатковою формою соціального забезпечення застрахованих осіб. У будь-якому разі добровільне соціальне страхування допоможе вирішити такі нагальні питання: підвищення рівня матеріального забезпечення осіб, які зазнали соціальних ризиків та потребують матеріального забезпечення та зменшення рівня фінансового навантаження на державні соціальні страхові фонди.

Ще однією поширеною підставою підтвердження існування в Україні тільки обов'язкової форми соціального страхування є ототожнення добровільного соціального страхування з особистим добровільним цивільно-правовим страхуванням [10]. Дана позиція має право на існування так як ст. 6 Закону України «Про страхування» 07.03.1996 р. до особистого добровільного цивільно-правового страхування також відносить страхування життя, страхування від нещасних випадків і страхування здоров'я на випадок хвороби [14]. Контраргументом на підтвердження існування добровільного соціального страхування окремо від особистого добровільного цивільно-правового страхування є те, що добровільне соціальне страхування охоплює лише економічно активне населення.

Гуменюк І.О. зазначає, що механізм здійснення добровільного соціального страхування має бути принципово відмінним від механізму особистого добровільного цивільно-правового страхування: відсутність договорів змішаного страхування; невиклата страхових внесків з поважних

причин не тягне розірвання договору недержавного соціального страхування або штрафні санкції, а є підставою для його призупинення; договори добровільного соціального страхування повинні передбачати можливість переходу від одного недержавного соціального страхового фонду до іншого і т.д [15].

Окрім вище вказаного з метою чіткого розмежування форм соціального страхування доцільним є врегулювання відносин добровільного соціального страхування окремим нормативно-правовим актом.

Запроваджуючи в Україні добровільне соціальне страхування слід також передбачити створення і чітке визначення правового статусу нового суб'єкта відносин соціального страхування, а саме недержавного соціального страхового фонду – юридичних осіб, які утворюються і функціонують як результат спільних дій підприємців, працівників та осіб, які самостійно забезпечують себе роботою, для здійснення добровільного соціального страхування, з метою підвищення рівня соціального забезпечення[10].

Базилюк А.В. зазначає, що в при добровільному соціальному страхуванні недержавні соціальні страхові фонди мають функціонувати на підставі принципів соціального партнерства. Це зумовлено, перш за все, тим, що участь держави у добровільному соціальному страхуванні докорінно відрізнятиметься від такої участі у обов'язковому соціальному страхуванні. Так, держава не братиме участі у формуванні страхових коштів безпосередньо, а реалізуватиме відповідну соціальну, інвестиційну, податкову політику: ліцензування діяльності недержавних соціальних страхових фондів, контроль за їх діяльністю, стимулювання роботодавців щодо участі у добровільному соціальному страхуванні за рахунок податкових пільг, звільненні цих коштів від оподаткування або зарахування їх до валових витрат [16, с. 22-23].

Отже, повноваження держави у обов'язковому соціальному страхуванні та добровільному соціальному страхуванні є різними, що також можна віднести до їх основних відмінностей.

Підставою для організації системи добровільного соціального страхування мають бути соціальні ризики. Для системи соціального забезпечення характерним є визначення і закріплення на законодавчому рівні вичерпного переліку соціальних ризиків, які є підставою для надання соціальних страхових виплат. Таким чином, до добровільного соціального страхування можна застосувати загальне визначення соціального ризику і вичерпний перелік соціальних ризиків, який передбачений для обов'язкового соціального страхування законодавством України.

Висновки. Таким чином, соціальне страхування пройшло досить довгий шлях свого розвитку і становлення. Звичайно, на перших етапах соціальне страхування не охоплювало повністю всіх соціальних ризиків, які існували на той час, але вже відтіснило принцип індивідуальної (цивільно-правової) відповідальності роботодавців за шкоду заподіяну здоров'ю особи під час виконання нею свої трудових обов'язків. Важливим етапом становлення і розвитку соціального страхування стало також впровадження обов'язкового соціального страхування. На сьогодні, одним із пріоритетних завдань розвитку соціального страхування є впровадження добровільного соціального страхування, яке закріплене на законодавчому рівні Концепцією соціального забезпечення населення України ще з 1993 року.

Впровадження добровільного соціального страхування сприятиме вирішенню ряду нагальних питань, зокрема формування додаткового матеріального забезпечення для осіб, які зазнають соціального ризику і потребуватимуть матеріальної допомоги та зменшення фінансового навантаження на державні соціальні страхові фонди.

При цьому перед впровадженням добровільного соціального страхування слід прийняти спеціальний нормативно-правовий акт, який врегулюватиме такі відносини, створити і визначити правовий статус недержавних соціальних страхових фондів як суб'єктів відносин добровільного соціального страхування та чітко визначити межі участі держави у добровільному соціальному страхуванні.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. - 1996. - № 30. - Ст. 141.
2. Надточій Б.В. Соціальне страхування чи соціальне забезпечення? Погляд з позицій системи прав, установ та принципів / Б.В. Надточій // Україна: аспекти праці. – 2003. – № 1.
3. Крпельницька С. О. Соціальне страхування [текст]: навч. посіб. С. О. Крпельницька, Т. В. Солоджук. – вид. 2-ге перероб. і доп. – К.: ЦУЛ, 2013. – 336 с.
4. Надточій Б. В. Соціальне страхування чи соціальне забезпечення? Погляд з позицій системи прав, установ та принципів / Б. В. Надточій // Україна: аспекти праці. – 2003. – № 1.
5. Надточій Б. В. Соціальне страхування у контексті історії / Б. В. Надточій // Соціальний захист. – 2003. - № 2-3.
6. Боков О. В. Особливості становлення та розвитку соціального страхування в Європі у другій половині XIX – на початку XX ст. / О. В. Боков // Теорія та практика державного управління. – 2008. – Вип. 3(22).
7. Пилипенко П. Д. Проблеми теорії трудового права / П. Д. Пилипенко. – Львів, 1999. – 192 с.
8. Собченко В. В. Історико-національні етапи розвитку соціального захисту населення / В. В. Собченко // Теорія та практика державного управління. – 2011. – Вип. 4 (35).
9. Ковенція Міжнародної організації праці про мінімальні норми соціального забезпечення № 120 від 28.06.1952 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_011.
10. ЕС: будущее социальной политики // Человек и труд. – 2005. - № 3.
11. Ярошенко І. С. Організаційно-правові форми соціального захисту людини і громадянина в Україні: дис ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / І. С. Ярошенко // Київський національний економічний ун-т ім. Вадима Гетьмана. – К., 2006. – 221 с.

12. Про проект Концепції соціального забезпечення населення України: Постанова Верховної ради України від 21.12.1993 р. // Відомості Верховної Ради. – 1993. - № 6. – Ст. 31.
13. Про збір і облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 08.07.2010 р. // Відомості Верховної Ради. – 2011. - № 2-3. – Ст. 11.
14. Про страхування: Закон України від 07.03.1996 р. // Відомості Верховної Ради. – 1996. - № 18. - Ст. 78.
15. Гуменюк І. О. Правові основи становлення соціального страхування в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05/ І. О. Гуменюк // Національний у-т внутрішніх справ. – Х., 2001. – 23 с.
- 16.Базиліюк А. В. Соціальне партнерство як засіб вирішування соціально-економічних проблем / А. В. Базиліюк // Україна: аспекти праці. – 1997. - № 1. – С. 22-23

Кисельова О.І., Андрійченко Н.С. Становлення та тенденції розвитку соціального страхування в Україні [Текст] /О.І. Кисельова, Н.С. Андрійченко // Право і суспільство. – № 2. – 2015. – С.109-116.